

Milan Hrdlička

Čeština mezi jazyky

Čeština mezi jazyky

Milan Hrdlička

Recenzovaly:

prof. PhDr. Jana Svobodová, CSc.

Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2025

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava a sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova, 2025

© Milan Hrdlička, 2025

Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Lingvistika.

ISBN 978-80-246-6075-2

ISBN 978-80-246-6087-5 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Úvodem	9
I. JAZYK A NÁROD	
Čeština jako národní jazyk	12
1. Základní rysy národa	12
2. Etapy utváření českého národa	13
2.1 Dvě utopická jazyková zastavení	14
2.1.1 Jazyk všeslovanský	14
2.1.2 Jazyk československý	15
3. Jazyky národní a nenárodní	16
Český národní jazyk a národní charakter	18
4. Relace jazyk–národ	18
4.1 Představitelé jazykového relativismu	18
4.2 Český národní jazyk a mentalita Čechů – pohled E. Chalupného	19
4.3 Vybrané relevantní rysy češtiny	20
4.3.1 Absence salonního (konverzačního) jazyka	20
4.3.2 Hojně užívání zdrobnělin	20
4.3.3 Častý výskyt hanlivých pomístních jmen	21
5. Vybrané rysy řečového chování Čechů	21
5.1 Vyhýbání se emocím	22
5.2 Neochota chválit, střízlivé (skeptické) reakce	23
6. Některé tuzemské řečové etnostereotypy	23
Stratifikace českého národního jazyka, jeho variety a kontury	24
7. Stávající pojetí obrysů a rozrůznění češtiny	24
8. Další možná legitimní doplnění	25
8.1 Tuzemská komunita neslyšících, český znakový jazyk	25
8.2 Podoby češtiny v zahraničí	26
8.3 Čeština jako jazyk cizí a druhý, interlanguage	28
9. K otázce zděděného jazyka	29
9.1 Zděděný jazyk a pojmy významově blízké	30

Čeština (nejen) v majoritním jinojazyčném prostředí	32
10. Čeština a kontakt jazyků	32
10.1 K česko-polským a polsko-českým jazykovým stykům	32
10.2 Středoevropský jazykový svaz	34
10.3 Dva základní přístupy k popisu krajanské češtiny	35
10.4 Podoby krajanské češtiny jako doklad cenného jazykového materiálu	36
11. Důsledky kontaktu češtiny s majoritním jazykem	37
11.1 Přejímky	37
11.2 Redukce	37
11.3 Atrofické změny	38
11.4 O jedné pozoruhodné kauze: substituce genitivních koncovek lokálem	38
12. Rezistence jazykových rovin a plánů češtiny v jinojazyčném prostředí	40
Atributy češtiny	42
13. Vybrané rysy českého národního jazyka	42
13.1 Důležitost a prestiž češtiny, její postavení mezi jazyky	42
13.2 Libozvučnost aneb Krása jazyka	43
13.3 Obtížnost akvizice naší mateřštiny	44
13.4 Stručnost aneb Řečové důsledky flektivnosti češtiny	45
13.5 Síla jazyka (<i>Power Language Index</i>)	46
Čeština ve světě a svět v češtině	47
14. Výuka češtiny ve světě	47
14.1 Pracoviště univerzitní	47
14.2 Pracoviště jiná	48
14.3 Česká slova ve světě	49
14.4 Slova cizího původu v češtině	50
14.4.1 České protějšky cizích území, pokrmů a měst	52
Odborná literatura	53
II. JAZYK A JEHO AKVIZICE	
Mluvnická forma a její význam	59
15. Povaha mluvnické formy	59
15.1 Příznakovost a bezpříznakovost, variantnost, sémaziologie a onomaziologie	60
O faktorech řečové distribuce mluvnických kategorií a jevů	63
16. Funkční ekvivalentnost jazyků	63
17. Role mluvnické roviny přirozeného jazyka v řečové komunikaci	63
17.1 Mluvnické kategorie češtiny s oporou v objektivní realitě	64
17.2 Mluvnická kategorie češtiny bez opory v objektivní realitě	65
18. Potenciální komplikace a „anomálie“ v řečovém užívání mluvnických kategorií s oporou v objektivní realitě	65

18.1	Role typologické a genealogické příbuznosti jazyka výchozího a cílového (cizího)	65
18.2	Role aktualizace při řečovém užití mluvnických kategorií	66
18.3	Fenomén (bez)příznakovosti mluvnické kategorie	66
18.3.1	Bezpříznakovost singuláru	67
18.3.2	Bezpříznakovost imperfektiv	67
18.3.3	Bezpříznakovost přítentu	67
19.	Vybrané faktory ovlivňující volbu a podobu mluvnických kategorií a jevů	67
19.1	Sémantika (výběr)	67
19.1.1	Číslovky	67
19.1.2	Primární prepozice	68
19.1.2.1	Sémantika a předložková spojení s významem časovým (ADV Temp)	68
19.1.2.2	Sémantika a předložková spojení s významem lokálním (ADV Loc)	69
19.1.2.3	Sémantika a předložková spojení s významem příčinným (ADV Caus)	69
19.1.2.4	Sémantika a předložková spojení s významem účelovým (ADV Fin)	69
19.2	Kategorie jmenného čísla	70
19.3	Signální slova	70
19.4	Další vybrané faktory	71
	Podněty z akvizice češtiny cizinci	73
20.	Úvodem	73
20.1	K případům jazykové ekonomie a nedořikávání – <i>Ty už se mnou neka?</i>	73
20.2	Zápor větný a členský – <i>Nebyla šťastná vs. Byla nešťastná</i>	75
20.3	Jména obyvatelská i příslušníků národů – <i>Mongol, nebo Mongolec?</i>	76
20.4	O jednom typu univerbizace – <i>Komerčka, penzijko</i>	78
20.5	Vlastní jména záporová – <i>Nečech, Neevropan, Neslovan, ale všeslovan?</i>	80
20.6	Příslovečné spřežky – <i>Spočítal to jen tak odoka</i>	81
20.7	O ústupu i postupu flexe – <i>Všichni nakonec hlasovali proti ANU</i>	83
20.8	Ke sporným případům české flexe – <i>Divil se babičinu důchodu</i>	84
20.9	Substantivizovaná adjektiva – <i>Šel do světa na zkušenou</i>	86
20.10	K otázce užití singuláru a plurálu – <i>Košík angreštu, nebo malin?</i>	88
20.11	Dva jmenné výrazy v nominativu – <i>Ten film byl(a) pohádka</i>	90
	Odborná literatura	92
III. JAZYK A PŘEKLAD		
	Vybrané otázky teorie uměleckého překladu	96
21.	K otázce přeložitelnosti	96
22.	O ekvivalenci a adekvátnosti v uměleckém překladu	99
23.	O vybraných pokusech dosáhnout téhož účinku originálu a překladu	102

23.1 Čapkova <i>Továrna na absolutno</i>	103
23.2 Chevallierovy <i>Zvonokosy (Clochemerle)</i>	104
23.3 Vybrané české překlady Dantovy <i>Božské komedie</i>	105
24. K problematice jazykového zaměření překladatele na čtenáře	106
25. K problematice překladu vybraných jazykových jevů	108
25.1 O překladu jinojazyčných pasáží v uměleckém textu	109
25.1.1 Nocionálně-kryptická funkce cizojazyčných prvků z překladatelské perspektivy	112
25.2 K překladu záměrných gramatických a pravopisných chyb	114
26. Překladatelská „tichá pošta“	116
Odborná literatura	118
Závěry	120
Summary	122

Na výuce cizinců, oborových i neoborových bohemistů, především těch s mateřštinou typologicky i genealogicky výrazně odlišnou, oceňuju mimo jiné jejich schopnost nevšedního pohledu na český jazyk. Poučené i zvědavé nazírání naší rodné řeči z jiného zorného úhlu a nezřídka i optikou odlišného civilizačního rámce totiž přináší mnohé podnětné dotazy a postřehy, které by rodilému mluvčímu češtiny jen sotva přišly na mysl a které se stávají výzvou, cenným impulzem pro další bádání a odhalování jejích tajů, zákonitostí, okolností a důsledků řečového užívání. Výuka češtiny pro cizince tedy předpokládá ze strany vyučujícího soustavné zamýšlení se i nad skutečnostmi, souvislostmi a jevy, jazykovými i mimojazykovými, které jsou mluvčími s češtinou jako mateřským jazykem přehlíženy či pokládány za banální a samozřejmé, nehodné bližší pozornosti ani soustředěnějšího odborného zájmu.

Do knižního zpracování bohemistické problematiky přináším vedle některých netradičních témat a výběru probírané látky také podněty a poznatky vzešlé z výuky a z diskusí z oborového studia nerodilých mluvčích češtiny jednak na Ústavu bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících FF UK v Praze (jde o předměty *Úvod do studia jazykovědné bohemistiky*, *Morfologie češtiny I, II*, *Čeština ve světě*, *Vybrané kapitoly z české morfologie*, *Překladová cvičení*, o semináře, workshopy a přednášky na pražské *Letní škole slovanských studií* aj.), jednak z nejrůznějších setkání na četných bohemistických pracovištích v Česku i v zahraničí.

Jsem pochopitelně dalek toho pokládat pojednávanou problematiku za uzavřenou, vyřešenou, náležitě zpracovanou, uspokojivě popsanou. Je tomu právě naopak. V této práci se dotýkám nejrůznějších témat v našem prostředí někdy nepřiliš docenovaných, zastavuju se u kapitol mnohdy diskusních, nadále otevřených, vyžadujících ještě podstatně zevrubnější rozbor, materiálové doplnění, bližší upřesnění a novátorské promýšlení.

Hlavním cílem publikace je nabídnout přehlednou, přístupnou a, jak neskromně doufám, snad i zajímavou, čtenářsky poutavou a inspirativní ukázkou z širokého a pestrého spektra filologické (či spíše bohemistické) problematiky. Mým záměrem je upozornit na ni, představit ji širšímu okruhu zájemců, a podnítit tak i touto cestou polemickou diskusi, nejrůznější úvahy, vybídnout k jejímu dalšímu hlubšímu poznávání, k navazujícímu výzkumu, zkrátka k jejímu obohacujícímu a přínosnému uchopení.

Publikace je rozdělena do tří základních částí.

V prvním oddíle nazvaném *Jazyk a národ* se zastavuju u různých aspektů pojmu český národní jazyk. Dostávám se tím i k některým momentům stojícím dlouhodobě

mimo centrum pozornosti lingvistické bohemistiky, ale třeba i lingvodidaktiky (jazyk a národní charakter, rysy řečového chování příslušníků našeho národa aj.). Na druhé straně se rovněž zastavuju u některých témat bazových, klíčových, v našem prostředí však kupodivu stále uspokojivě nedořešených (kontury národního jazyka, status jeho vybraných variet aj.), u otázek, jejichž náležité zpracování by mělo být v lingvistické bohemistice samozřejmostí. Mělo by vytvářet solidní oporu pro řešení celé řady problémů a výzev, kterým v současném globalizovaném a dynamicky se vyvíjejícím světě (tím spíše v dnešní Evropské unii) národní lingvistiky a lingvodidaktiky čelí (čeština jako jazyk zděděný, otázka jeho institucionální akvizice a koncipování dostupných učebních materiálů aj.).

Druhá část pojmenovaná *Jazyk a jeho akvizice* se zaměřuje zejména na některé okolnosti řečového výběru důležitých mluvnických kategorií a jevů. Přibližuje se v ní problematika mluvnické bezpříznakovosti, role typologické a genealogické utvářenosti národního jazyka v procesu jeho osvojování i jiné otázky. Těžiště kapitoly pak spočívá v prezentaci vybraných „češtinářských“ podnětů, někdy po odborné stránce nepřilíš pojednávaných, které zazněly ze strany jejich nerodilých mluvčích a které byly pro potřeby úspěšného nabytí její znalosti pokročilejšími cizinci stručně zpracovány – nejčastěji formou jazykových drobností a příspěvků v polské *Bohemistyce* nebo v tuzemském časopise *Český jazyk a literatura*.

Třetí, závěrečný oddíl s označením *Jazyk a překlad* pojednává o vybraných základních otázkách teorie uměleckého překladu a na omezeném prostoru přináší vybrané příklady pokusů o adekvátní přetlumočení literární předlohy (jde většinou o ukázky z díla Karla Čapka, ale i jiných spisovatelů). Rovněž zde, při řešení četných překladatelských potíží a výzev, se výraznou měrou projevují relevantní rysy českého jazyka, který se jako červená nit vine celým textem publikace. Čeština je v ní postupně nahlížena z kontrastivní perspektivy jiných jazyků, pojednává se ovšem i o důsledcích jejího přímého kontaktu s nimi (ať už s jazykovými kódy obdobnými, příbuznými, nebo odlišnými), o její akvizici a konečně také o vybraných aspektech jejího možného adekvátního převodu do jinojazyčných systémů, prostředí a kultur.

Chtěl bych při této příležitosti upřímně poděkovat oběma recenzentkám, prof. PhDr. Janě Svobodové, CSc., a Mgr. Darině Hradilové, Ph.D., za jejich cenné rady, podněty a připomínky.

Praha září 2024
Milan Hrdlička

I. JAZYK A NÁROD

Čeština jako národní jazyk

---

1. Základní rysy národa

Mezi bázové znaky moderně pojímaného národa patří historicky obývané území, společné dějiny a kultura (tedy i různé druhy a podoby písemnictví), ekonomika (propojený trh), tradice a zvyky, politika apod. Za samozřejmou se pokládá skutečnost, že jeden z jeho základních atributů představuje i příslušný národní jazyk, klíčový rys určitého etnika. To si ostatně dobře uvědomovali nejen naši národní buditelé v době národního obrození (obvykle bývá vymezováno lety 1780–1848), kdy otázky spjaté s emancipací češtiny a s postavením a osudy české literatury nabývaly zásadního významu.¹ Netřeba zdůrazňovat, že se lidé jako příslušníci určitého národa mnohdy vzájemně odlišují především jazykem. Jazyková problematika se tak jeví v průběhu utváření a vývoje jednotlivých národních společenství jako mimořádně významná² a citlivá; národní jazyk plní vedle rolí jiných i funkci sjednocující a (národně)reprezentativní.

Dlužno dodat, že se národ neutváří samovolně, spontánně, automaticky. Pro jeho vznik musejí být nejen splněny určité podmínky a vytvořeny odpovídající předpoklady, ale vedle výše zmíněných atributů je nutná přítomnost a souhra dalších podstatných faktorů: společného národního směřování a dostatečné soudržnosti, národního uvědomění, většinově podporovaných národních cílů (politických, ekonomických, jazykových, kulturních aj.).

---

¹ Stačí připomenout roli Dobrovského *Zevrubné mluvnice jazyka českého* (1809, její původní německý název zní *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntnis für Böhmen*), Jungmannovy *Slovesnosti* (1820), jeho překladů předních děl evropské literatury (Chateaubriandovy *Ataly*, Miltonova *Ztraceného ráje*) s cílem kultivovat naši dobovou čtenářskou obec a pozvednout úroveň tuzemské literární produkce, i monumentálního pětidílného *Česko-německého slovníku* (postupně publikován v letech 1835–1939), boj za česky hrané divadlo, za zavedení češtiny do škol, do úřadů atd.

² Připomínáme v této souvislosti jazykový zákon *O zachování starožitného jazyka českého a vzdělání jeho* z roku 1615 přijatý na generálním sněmu, který se snažil omezit a regulovat rostoucí přistěhovalectví a vést jinojazyčné kolonizátory, aby se oni i jejich děti učili česky. Zmíněný výnos sice v době své platnosti (1615–1627) nevstoupil v praxi, odvolávaly se však na něj mnohé obrany českého jazyka 17. a 18. století. Požadovalo se, aby dal každý kolonizátor své potomky učit česky; osoba hovořící česky měla přednostní dědické právo na nemovitosti; jako jednacím řeč u soudů byla určena čeština; kdo se záměrně vyhýbal osvojení češtiny, mohl být vyhoštěn ze země aj.

Geneze národa představuje složitý a dlouhodobý proces, o národech v současném chápání se proto hovoří až od epochy kapitalismu (k procesu formování novodobého národa v našem prostředí mimo jiné výrazně přispívá zrušení nevolnictví v roce 1781, jež umožňovalo volný pohyb obyvatelstva, a tedy pracovní síly). V této souvislosti připomínáme, že český jazyk³ s více než tisíciletou historií existoval dávno před vytvořením českého národa.

2. Etapy utváření českého národa

Co se formování a existence našeho národa týká, uvádí se zpravidla pět základních etap (J. Hrbáček 2004, s. 46 aj.). První fází představuje konstituování české národnosti a středověkého českého národa (10.–18. století). Druhým, navazujícím krokem se stává proces utváření novodobého českého národa (19. století do roku 1918). Třetí perioda zahrnuje z dnešní perspektivy poněkud iluzorní snahy o vznik jednotného státního národa československého (1918–1938), idea čechoslovakismu (viz dále) byla zakotvena dokonce v tehdejších ústavních zákonech z roku 1920. Ve zmíněné Ústavě se mylně uvažovalo rovněž o československém jazyku, který měl sestávat ze dvou rovnocenných variant – české a slovenské⁴ (blíže 2.1.2). Následným, čtvrtým krokem bylo společné soužití českého a slovenského národa po roce 1945 (od roku 1968 se změnilo ve státní uspořádání federativní), a konečně pátý stupeň začíná prvním lednem roku 1993 existencí samostatného českého státu.

Není bez zajímavosti, že určitou genezi prošel i pojem národ – stávající pojetí je od středověkého chápání odlišné. V období feudalismu se totiž za národ pokládalo všechno obyvatelstvo jistého státního útvaru, hlavním kritériem tedy na rozdíl od současnosti bylo hledisko teritoriální (politicko-geografické), nikoliv jazykové. Název Čech (Böhme) proto označoval i českého Němce. Jako příklad poslouží Dekret kutnohorský vyhlášený králem Václavem IV. 18. ledna 1409, kterým se na pražské univerzitě zásadním způsobem změnila váha hlasů mezi Čechy a cizinci, a to z původní relace jedna ku třem na poměr opačný. Do českého národa se tehdy řadili i německy mluvící studenti z českých zemí, vedle Čech a Moravy (Slezska) k nim patřili též akademici z Uher a ze Sedmihradska. Zbývající tři národy pak představovali studující saští, bavorští a polští.

Zmíněné pojmání příslušníků národa mělo své nepřehlédnutelné důsledky i mnohem později, ještě v polovině 19. století, kdy např. vedlo k tomu, že Moravané (a také Slezané) nebyli považováni za Čechy (ostatně se za ně nepovažovali ani oni sami).

³ Je zajímavé sledovat z diachronní perspektivy různé relevantní momenty konstituování českého národa, srov. četné národní a protiněmecké prvky v Dalimilově kronice z 12. století a mnohé jiné.

⁴ Nelze opomenout bibličtinu (bernošlácičinu), slovákizovanou podobu češtiny, užívanou na Slovensku evangelicky orientovanými vzdělanci. Jedno z nejvýznamnějších mluvnických děl předobrozeného období představovala Doležalova *Grammatica Slavico-Bohemica* z roku 1746, která její normu zevrubně zpracovala a kodifikovala.

2.1 Dvě utopická jazyková zastavení

2.1.1 Jazyk všeslovanský

Seriózně míněné plány na postupné utváření všeslovanského jazyka spadají do období první poloviny 19. století.⁵ Koncept jednotného slovanského jazykového kódu (posilovaný sjednocujícím se Německem i Itálií) se však rodí ve složité a rozjitřené epoše renesance a formování většiny novodobých slovanských jazyků. Jde o problematiku delikátní a kontroverzní: názory opírající se o povědomí etnické a jazykové blízkosti Slovanů (myšlenka slovanské vzájemnosti) se střetávají se silícími tlaky a ambicemi po národním (jazykovém, kulturním, politickém) sebeurčení a osamostatnění utlačovaných slovanských národů.

Mezi vizionáře a propagátory všeslovanského jazyka se řadí Polák S. B. Linde, který své úvahy formuluje v předmluvě prvního dílu polského slovníku (*Słownik języka polskiego*, Varšava 1807). Lindeho virtuální představy se posléze pokouší nepříteli úspěšně naplnit Slovák J. Herkeľ (*Elementa universalis linguae slavicae e vivis dialectis eruta at sanis logicae principiis suffulta*, Budín 1826). S nejsystematičtější propracovaným pokusem přichází v roce 1848 Slovinec M. Majar (*Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i u obće slavenski jeziki*, Lublaň).

Majarova koncepce předpokládala dvě základní etapy pozoruhodného procesu. V první fázi se slovanské jazyky⁶ a nářečí měly redukovat na čtyři stěžejní (základními pilíři se měla stát polština, čeština, ruština a ilyrština), ve druhé etapě se tato čtyři klíčová „nářečí“ měla vzájemně sblížovat, až posléze splynout v univerzální systémový dorozumivací celek.

Z prostorových důvodů se omezíme na konstatování, že z Majarova projektu jsou nejzajímavější úvahy o slovní zásobě. R. Auty (1962, s. 547) shrnuje: „Chtěl by, aby se co nejvíce přihlíželo k požadavku, aby slova jednoho slovanského jazyka byla srozumitelná i pro příslušníky jiných slovanských národů⁷ a aby se pokud možno odstraňovala též slova mající v různých slovanských jazycích různý význam, a způsobují proto nedorozumění.“ Majar vystupuje proti užívání pojmenování jako *rumeno* (znamenající ve slovinštině *žluté*, ovšem v srbsštině *červené*) nebo *truden* (se slovinštinou významem *unavený*, ale srbským *těhotný*) aj., stejně jako se vyslovuje pro systémové úpravy složenin na jednodušší lexémy: *rukopis* se má redukovat na *spis*, *vodopad* na *slap* atd. (R. Auty 1962, s. 547). Přes nespornou původnost neměly podobné plány v dobových podmínkách naději na úspěch.

⁵ Nejedná se o myšlenku novou, podobné vize humanistických a barokních vědců o jednotné panslovanštině, existující prozatím v řadě „kmenových“ nářečí, se datují už do 17. století.

⁶ M. Majar doporučuje Čechům, aby začali psát *G, H, V* místo dosavadního *H, CH, W*, aby nahradili formy *duše, dej, jitro, klíč* tvary *duša, daj, jutro, kluč*; Poláky nabádá k zavedení diakritických znamének aj. (R. Auty 1962, s. 546n.).

⁷ Týž filolog kritizuje, že pro lexém *brambor* existuje ve slovanských jazycích 43 odlišných výrazů (tamtéž, s. 547).

2.1.2 Jazyk československý

Kontroverzní koncept československého jazyka⁸ a národa (idea tzv. čechoslovakismu) spadá do období vyhlášení samostatné Československé republiky, či spíše do desetiletí, která tomuto aktu předcházela. Jak dokládá J. Rychlík (2001, s. 65), hlavní myšlenkou první poloviny 19. století, vycházející z vysokého stupně srozumitelnosti dotyčných lokálních dialektů,⁹ bylo uznání Čechů, Moravanů, Slezanů a Slováků za příslušníky jednoho národa, a to bez ohledu na rozdílné historické osudy. Vedle J. Kollára takto smýšlel J. Jungmann, Fr. Palacký a jiní buditelé; u předních slovenských představitelů (L. Štúr, J. M. Hurban) usilujících o vytvoření samosprávného slovenského území v rámci uherského království se však tento přístup nesetkal s pochopením. Myšlenka čechoslovanství,¹⁰ která nacházela podporu i u T. G. Masaryka, E. Beneše, Fr. Trávníčka aj., se vrací po roce 1867, kdy došlo k vyhlášení rakousko-uherské monarchie (k dualismu) a kdy tehdejší Uhry usilovaly o vytvoření jednonárodního státu, což vlastenecké plány štúrovců zhatilo (J. Rychlík 2001, s. 65n.).

Naznačený unifikační proces byl ovšem provázen fatálními omyly, chybami a problémy, což celý záměr degradovalo a podkopávalo jeho úspěšnost. Vedle přehlížení nemalých národních a historických specifík Čechů a Slováků¹¹ docházelo k situacím, kdy byl československý jazyk (zakotvený dokonce v tehdejší Ústavě z roku 1920, § 1)¹² ztotožňován s jazykem českým, a to i ve školské praxi. M. Šmejkalová (2005, s. 37) uvádí: „Oficiální místa tedy postupovala při užívání výrazů český/československý často necitlivě: učební osnovy jazyka československého pro slovenské střední školy byly většinou publikovány česky, v celorepublikově expedovaném Věstníku MŠANO se běžně užívalo přívlastku československý, pokud označoval slovenské střední školy...“

Vedle kritizovaného a zdiskreditovaného konceptu směšování jazyka československého s českým či paralelní idey existence zastřešujícího (pseudo)nadnárodního kódu v podobě dvou údajně rovnoprávných jazyků se ještě setkáváme s málo známou variantou, totiž s jakýmsi kompromisním „třetím jazykem“. Motivem jeho plánovaného vzniku bylo neuspokojivé řešení dobové, nepřilíš příznivé situace, a to cestou vytvoření

⁸ M. Balowski (2018, s. 13) uvádí: „Díky Dobrovskému, Hankovi, Jungmannovi, Gebauerovi a dalším filologům se mizející jazyk znovu objevil jako polyfunkční dorozumivací prostředek Čechů. Zpracovávaly se nejen mluvnice a slovníky češtiny, ale také se diskutovalo o jeho vývoji a postavení mezi evropskými, a zvlášť slovanskými jazyky. Pro jazykovědce všechno bylo zřejmé. Dorozumivací kód Čechů 19. století byl následníkem jazyka z dob královských, a proto jazykem českým. Avšak pro politiky už to tak zřejmé nebylo. Vytvořili nový pojem jazyk československý, který všemi byl chápán jako jazyk český.“

⁹ Srov. sborník českých politiků a filologů i části slovenských jazykovědců odsuzujících Štúrovu odhodu slovenštiny nazvaný *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (1846), (J. Hrbáček 2004, s. 27n.).

¹⁰ Vytvoření československého státu a československého národa mělo i jiné pragmatické příčiny: „Začlenění Slováků do nové republiky bylo nutné i z jiného důvodu. Nová Česká republika (bez Slováků) by musela být federací, protože Češi by v ní tvořili jenom necelých 50 % všech obyvatel, v Československé republice spolu se Slováky by to bylo už kolem 68 %.“ (M. Balowski 2018, s. 17)

¹¹ J. Rychlík (2001, s. 70) konstatuje: „Slováci se proto obávali, že přijetím ideje jednotného československého národa se nakonec rozplynou v silnějším českém celku a ztratí svou národní identitu.“

¹² Fr. Trávníček v knize *Jazyk a národ* (1930) píše: „Z toho plyne zcela nepochybně, že je slovenština jazykový útvar genetický, od původu a také ve svém vývoji totožný s češtinou, část celku, jež nazýváme jazyk český nebo československý, neboli že je nářečí, nářeční skupina českého, československého jazyka.“ (Citováno podle J. Hrbáček 2004, s. 50)

společného dorozumivacího prostředku opírajícího se vyváženě o oba klíčové komponenty. M. Balowski (2018, s. 23) k tomu poznamenává: „Znamenalo to, že bude zpracován kompromisní návrh, který zahrne přibližně stejnou měrou slovenské a české prvky, tzn. budou pomíjeny ty prvky, kterými se oba jazyky od sebe odlišují, a do návrhu budou zařazeny jen ty prostředky, které jsou v obou jazycích shodné nebo velmi podobné.“

Z české strany vypracovává podklady A. Frinta (Důsledky znovuzřízení našeho státu. *Parlament*, č. 7, s. 273–279), v roce 1933 přichází s protinávhrhem Slovák A. Felcán (*Za jednotný spisovný jazyk*. Bratislava, vydáno vlastním nákladem). Oba pokusy však byly předem odsouzeny k nezdaru, neboť každý z navrhovatelů kromě jiného neúměrně nadhodnocoval a nekriticky prosazoval prvky své mateřštiny.

Risy uvažovaného uměle vytvořeného československého jazyka by se daly rozdělit do dvou skupin: a) na rysy společné československému jazyku a tehdejší češtině a slovenštině, b) na rysy odlišné jak od československého jazyka, tak i od reálně existujícího jazykového kódu českého a slovenského.

Ad a) Frintova představa o pravopisu československého jazyka se snažila být v souladu s vývojovými tendencemi obou zmiňovaných jazyků. Frinta tedy navrhoval nahradit české ř a slovenské dlouhé r prostým r (lexémy typu *přechod*, *příjem* se měly vyrovnat se slovenskými protějšky *prechod*, *prijem*; slovenské *vrba*, *vršok* se měly psát jako *vrba*, *vršok*). Dále zamýšlel nahradit měkké l středním l, protože přehláska *a > e* zde zanechávala stopu po původním měkkém l (*l'ad*, *kl'aknúť* psát *led*, *kleknúť*), stejně jako substituovat *e* českým jotovaným *ě* a slovenským *ä* (slovenské *mäkký*, *opät'* a české *měkký*, *opět* se mělo nově zaznamenávat jako *mekkí*, *opet'*) atd.

Ad b) Celá řada nesrovnalostí a nesouladů obou reformátorů se týkala roviny grafické (pravopisu) i mluvnické. Místo kompromisních řešení se ovšem oba pokoušeli přebírat prvky pouze z jednoho z jazyků (popř. jeho dialektů): Frinta navrhoval (na rozdíl od A. Felcána) zachování psaní ypsilonu, který už neměl fonetickou hodnotu (*jazik* – *jazyk*), byl rovněž pro uchování vzorů české deklinace. Felcán proti tomu doporučoval kromě jiného naprosto absurdní redukci počtu deklinačních vzorů (pro rod mužský a střední společný typ *chlap*, *město*; pro feminina vzory *riba*, *kost'*, v plurálu by měl figurovat pro všechny rody vzor jediný), M. Balowski (2018, s. 25, 26).

Je zřejmé, že se v obou případech jednalo o pokusy ryze utopické. Předně proto, že šlo o snahu jednotlivců nebo uskupení nepočtených nadšenců, čili o nevýznamnou iniciativu „shora“, od zeleného stolu, nikoliv o kauzu celonárodní, nosnou, přirozenou. Dalším relevantním momentem byla skutečnost, že se umělé komunikační konstrukty v obecné rovině neseťkávají u mluvčích (u potenciálních uživatelů) s pochopením, s pozitivní odezvou (srov. dále).

3. Jazyky národní a nenárodní

Vedle národních jazyků se, jak známo, setkáváme s jazykovými kódy, které povahu národního jazyka nemají. Máme tím (nehledě na sofistikované počítačové jazyky) na mysli především různé jazyky kmenové (indiánské, domorodé). „Nenárodní“ jsou též poměrně početné jazyky umělé (*esperanto*, *ido*, *mondial* a mnohé další, blíže

J. Černý 1998 aj.), u kterých lze určit přesnou dobu vzniku stejně jako identifikovat jejich stvořitele.

Pro uměle vytvořené dorozumívací kódy je příznačné, že nemají přirozeného nositele, nemohou tudíž vystupovat v roli jazyka mateřského, nejsou spjaty ani s konkrétním jazykovým společenstvím, ani s jeho mnohdy pohnutými osudy, historií a kulturou. Tím se vysvětluje jejich velmi omezené rozšíření a užívání, přestože jsou ve srovnání s jazyky přirozenými podstatně pravidelnější, a tím z hlediska akvizice přístupnější.¹³

Ani tímto výčtem se naznačená problematika úplně nevyčerpává. Situace se jeví jako ještě složitější: stačí připomenout výskyt národů, v nichž jeden společný národní jazyk absentuje (Kanada, Švýcarsko, Belgie a mnohé další), v tomto smyslu se někdy uvažuje o tzv. politických (popř. státních) národech.¹⁴ Není nouze ani o další problémové případy, kdy zpravidla bývalý koloniální jazyk vystupuje v roli jazyka úředního (státního, oficiálního) ve více státech – třeba portugalská v Brazílii, v Angole, v Mosambiku, v Macau, přestože v dotyčných zemích nežijí, resp. nepřevažují příslušníci portugalského národa.

Domníváme se nicméně, že je i přes všechny naznačené komplikace možné uzavřít tuto pasáž zjednodušeným konstatováním, že „Národní jazyk je jazyk společenství, které označujeme termínem národ. Např. český národní jazyk je jazyk, kterého užívají příslušníci našeho národa, mluví-li svou mateřštinou.“ (J. Hrbáček 2004, s. 43)

¹³ Uvádí se (J. Černý 1998), že esperanto obsahuje pouze necelé dvě desítky základních mluvnických pravidel.

¹⁴ Dochází k situacím, kdy po rozpadu státního útvaru následuje rozdělení do té doby jednotné a společně sdílené řeči, srov. případ bývalé Jugoslávie a divergentní osudy srbochorvatštiny.

Český národní jazyk a národní charakter

---

4. Relace jazyk–národ

Jak jsme již naznačili výše, jazyk patří k výrazným atributům národa. V této kapitole se stručně zastavíme u některých aspektů tohoto klíčového vztahu.

4.1 Představitelé jazykového relativismu

Sledování různých aspektů vztahu jazyka a mentality jeho rodilých uživatelů je na jedné straně sice nesporně velmi zajímavé, atraktivní, na straně druhé je však třeba zdůraznit, že se jedná o problematiku choulostivou a ošidnou, obtížně uchopitelnou (ve hře je celá řada disciplín, lingvistikou, antropologií, etnologií a etnografií počínaje a psychologii, historií a sociologií konče). Zmíněná problematika je tedy mimořádně citlivá, lehce svádějící k povrchním subjektivistickým soudům, k nedostatečně podloženým a laciným šarlatánským spekulacím a senzacím; nemá bohužel daleko ani k nacionalisticky laděným nebezpečným závěrům a k zavádějícím generalizacím.

O vztahu národa a jazyka (o tzv. duchu národa) se uvažovalo již v antickém Řecku; nový mocný impulz přichází po delší časové prodlevě s W. von Humboldtem (1767–1835), jenž usiloval o vytvoření srovnávací antropologie, k čemuž mělo sloužit kromě jiného studium struktury (v jeho terminologii „organismu“) jazyků. Podle koncepcce zmíněného fenomenálního badatele tvoří jazyk nedílnou součást lidského ducha, neboť výraznou měrou utváří myšlení a současně formuje i odráží „ducha národa“. Odlišnost jazyků tak podle von Humboldtova učení pramení z odlišnosti jednotlivých národních charakterů. Jazyky jsou různé, neboť existují různé „národní“ pohledy na svět, a tím pádem také „různé“ světy. Z tohoto konceptu by bylo možné vyvodit, že přirozený jazyk je „národním“ myšlením determinován a že jazykový kód současně myšlení příslušného jazykového společenství determinuje.¹⁵ Uživatelé jistého národního jazyka

---

¹⁵ Přičiníme dvě marginálie, které by snad mohly být drobnými střípky bohaté a různorodé mozaiky, jež by mohla aspoň skromným dílem přispět k zevrubnějšímu zpracování dané oblasti. První příklad, ovšem dost možná nahodilý, se týká slovní zásoby. Čeština se někdy soustřeďuje na to, „co příslušná věc dělá“ (jaké jsou následky její aktivity), nikoliv na zachycení jejího vzhledu, srov. pojmenování *jednostopé*, ev. *dvoustopé vozidlo* (tedy např. kolo, automobil) vs. anglické popisné *bicykle*. Druhý spadá do zvukové

přemýšlejší a nazírají svět takovým způsobem, který jim jejich rodná řeč umožňuje (blíže K. Horálek 1967, Vl. Skalička 1978, J. Černý 1996, S. Pinker 2009 aj.).

V podobném duchu se vyjadřuje i jeho žák H. Steinthal (1823–1899), který uvažuje o studiu psychologie národů prostřednictvím analýzy národních jazyků. Týž badatel obrací pozornost rovněž k rozboru idiolektu, a tím k možnému zjišťování osobitých psychických rysů jednotlivce.

Z dalších zvučných jmen zmíníme alespoň F. Boase a jeho práci *Handbook of American Indian Languages* (1911, *Příručka indiánských jazyků*), E. Sapira (1884–1936) a jeho dílo *Language* (1921, *Jazyk*) a učení radikálního B. L. Whorfa (1897–1941) shrnuté ve výboru z díla nazvaném *Language, Thought and Reality* (1956, *Jazyk, myšlení a skutečnost*). Otázka národního charakteru a jeho (údajného) odrazu ve struktuře a ve vlastnostech daného přirozeného jazyka i ve způsobu jeho řečového užívání jistým etnikem nezůstává stranou ani dnes (srov. odlišné zásady řečové etikety jednotlivých jazykových společností aj.).

Nelze popřít, že určitá spojitost, ba přímo silná vazba mezi jazykem a jeho uživateli prokazatelně existuje (viz výše). Jazyk je nazírán jako jev společenský, mimo společnost neexistuje, rozvíjí se spolu s ní (srov. pohotovou reakci slovní zásoby na nové skutečnosti) a existuje i v kolektivním vědomí (v myslí) jeho uživatelů. Co se sepětí jazyka a příslušníků jazykového (národního) společenství týká, připomínáme podstatný vliv rozvoje abstraktního myšlení na genezi syntaxe (z diachronní perspektivy je možné sledovat nápadný přechod od juxtaopozice k parataxi a hypotaxi), ale také další různorodé a markantní projevy vlivu lidské společnosti na utváření jazyků (srov. projevy globalizace, migrace, násilných kolonizací dobytých území, jazykové politiky atd.).

V současnosti však přesto převládá přístup spíše střízlivý, který vychází z teze, že, jednoduše řečeno, kategorie myšlení nelze s kategoriemi jazykovými mechanicky ztotožňovat ani zaměňovat (viz i 21). Vliv mentality národa na příslušný jazykový kód (a obráceně) je tak většinou a s různou razancí spíše zpochybňován a vyvrácen. Dejme v otázce „ducha národa“ prostor Vl. Skaličkovi (1978, s. 206), odborníkovi z nejpovolanějších: „... ducha je možno vidět všude v jazyce – pokud k tomu máme dobrou vůli, ale také nikde, pokud nám tato dobrá vůle chybí.“

Ke Skaličkovým slovům jistě netřeba cokoliiv dodávat.

4.2 Český národní jazyk a mentalita Čechů – pohled E. Chalupného

Vraťme se k hlavnímu tématu kapitoly a pokusme se hledat relevantní podklady pro zodpovězení stěžejní otázky: *Má český národní charakter nějaký prokazatelný vliv na podobu a řečové užívání českého národního jazyka?* Bylo již naznačeno, že se v této záležitosti pohybujeme na tenkém ledě, proto nejspíš bude, jak skepticky předjímáme, hmatatelných výsledků a validních závěrů jako šafránu.

---

roviny jazyka. Existuje odvětví, a sice fonotaktika (fonologická kombinatorika), které se zabývá uspořádáním souhlásek a samohlásek v jednotlivých jazycích. Typické jsou v tomto směru rozdíly (patrně nikoliv nahodilé) mezi češtinou a němčinou: v naší mateřštině kupř. začíná nemálo prepozic konsonantem, kdežto v němčině vokálem, srov. *ve škole – in der Schule, na stěně – an der Wand* aj.

Jedním z mála známých výroků je v tomto směru tvrzení meziválečného sociologa E. Chalupného, že odrazem českého národního charakteru je údajně přízvuk na první slabice: „Čech snadno vzplane pro nové myšlenky, začíná práci s elánem, není však vytrvalý, jeho elán brzy vyhasíná.“ (Citováno podle K. Horálek 1967, s. 54)

O platnosti Chalupného slov v běžném životě si můžeme myslet cokoli, pro mnohé z nás možná dokonce (částečně) platí, z lingvistické perspektivy – což je pro nás nejpodstatnější – je však jeho názor úsměvný, snadno a oprávněně napadnutelný a vyvratitelný. Přízvuk na první slabice není žádnou českou výsadou ani výlučností, zaznamenáváme jej v celé řadě jazyků – patrně z toho důvodu, že tímto způsobem naši předkové oddělovali v řeči začátky jednotlivých slov.

4.3 Vybrané relevantní rysy češtiny

Další zajímavé postřehy jsme zaznamenali na počátku devadesátých let minulého století na přednášce I. Lutterera proslovené na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v rámci přednáškového cyklu Letní školy slovanských studií. O které jevy se jedná? Přednášející zmínil – nikoliv ovšem ve výlučné souvislosti s duchem národa a zdaleka nikoliv jako neproblematické – tři příznačné rysy češtiny.

4.3.1 Absence salonního (konverzačního) jazyka

První ze zmíněných charakteristik byla neexistence vytříbené mluvy aristokratů, tedy něco na způsob pařížské preciozní, resp. salonní mluvy – odtud faktická nepřeložitelnost francouzsky psané preciozní literatury do češtiny, viz 24. V tomto bodě může být vysvětlení vcelku prosté, neboť je dáno historickými okolnostmi. Původem česká šlechta často komunikovala (dílem protože chtěla, dílem protože k tomu byla nucena) jinými jazyky než češtinou – zpravidla francouzsky, německy...

Odtud dost možná pochází stále hojně užívané vyjádření *To je mi šumafuk* (*To je mi fuk*), dnes inovované na *To je mi šumák*. Francouzským ekvivalentem¹⁶ českého *Kašlu na to* je totiž *Je m'en fous*, jehož náležitá ortoepie zní [žmã:fu]. V nedbalejší každodenní komunikaci se ovšem vyslovuje jako [šmã:fu], od jehož zvukové podoby je už jen krůček k naší soudobé rozšířené verzi (viz M. Hrdlička 2015).

4.3.2 Hojně užívání zdrobnělin

Mnozí zahraniční bohemisté si během pobytu v Česku jistě brzy povšimnou častého výskytu, nezřídka až nadužívání nejrůznějších deminutiv: *pivko* (*pivečko*), *páreček*, *polívčička*, *pár korunek*... Četné zdrobněliny se ostatně už ani jako takové nezřídka nevnímají: *vánoční stromeček*, *obložený chlebíček*, *hodinová ručička*, *lavička v parku*,

¹⁶ V souvislosti s tímto románským jazykem se krátce zastavíme u lexému *antuka*, který označuje jeden z možných povrchů tenisového kurtu (ve francouzštině je jeho ekvivalentem zcela odlišné vyjádření *la terre battue*, tedy něco jako „rozdrčená země“). Na zmíněném povrchu, na antuce, bylo možné hrát – na rozdíl od kdysi převažujícího travnatého (a kluzkého) povrchu – i krátce po dešti, čili s jistou mírou nadsázky „kdykoliv“, „v každém případě“. Tomu pak odpovídá původní francouzské *en tout cas* [ã:tuka].

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Čeština mezi jazyky.
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.